

COGNOMS PROVINENTS DE NOMS D'OFICI A LA BARCELONA DEL SEGLE XIV

Esperança PIQUER I FERRER

INTRODUCCIÓ

A Catalunya, com a la resta de l'Europa romànica, es va descabdellar a l'època medieval un fenomen que els historiadors, estudiosos del sistema antroponímic medieval francès, han qualificat com la "Révolution Anthroponymique"¹: aquesta revolució consistí fonamentalment en el canvi que es produí en el sistema de denominació de les persones. En efecte, a través d'un llarg procés es passà d'un sistema antroponímic de tradició germànica en el qual l'individu era designat mitjançant un nom únic a una altra estructura antroponímica basada en la doble designació: *nom + segon nom*. Amb tot, no és l'objectiu d'aquest treball fer una anàlisi sobre els factors que gestaren i propiciaren l'adveniment d'aquesta nova situació antroponímica a la Catalunya feudal, puix aquest fet ja ha estat estudiat per diversos autors²; no obstant això, caldrà situar encara que d'una manera succincta, els orígens més llunyans d'allò que és l'objecte d'estudi.

Així doncs, ja abans de l'arribada de l'any mil, tal com assenyala Moreu-Rey³, és constatable l'aparició dels primers sobrenoms o segons noms dins el món de l'antroponímia catalana, iniciant-se així un procés que es desenvoluparà

¹ GREHAM *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne*, Tours: Publications de l'Université de Tours, 1989.

² P. Aebischer, «Essai sur l'ononastique catalane du IXe. au XIIe. siècle» dins *Anuari de l'Oficina Romànica* (1928), Barcelona; F. de B. Moll *Els llinatges catalans. Assaig de divulgació lingüística*, 3 vols., Palma de Mallorca, ed. Moll, 1959; J. Balari, *Orígenes històrics de Catalunya*, vol. II, pp. 600-601, Barcelona 1964; E. Bagué, *Noms personals de l'edat mitjana*, Palma de Mallorca, editorial Moll, 1975; E. Moreu-Rey *L'Antroponímia dels segles X i XI* dins *Antroponímia. Història dels nostres prenom, cognoms i renoms*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1991, pp.47-77; D. Roigé «Antroponímia catalana» dins *Introducció a l'onomàstica*, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, 1994, pp. 31-51.

³ E. Moreu-Rey «Sobrenoms dels segles IX i X» dins *Antroponímia. Història dels nostres prenom, cognoms i renoms*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1991, pp.27-46. Sobre la problemàtica dels sobrenoms o segons noms en general i en particular, sobre els "COGNOMINA" hispànics vegeu D. Kremer *Bemerkungen zu den mittelalterlichen hispanischen Cognomina* dins *Aufsätze* 10 (1970), pp.123-129.

plenament al llarg dels segles posteriors. Sovint, encara que no d'una manera generalitzada, a la documentació del segle X apareixen fórmules antroponímiques com «*A cognomento B*», «*A cui alium nomine vocant B*», «*A que vocant B*», etc. com formes usuals de designació d'una persona. No serà, però, fins a l'arribada del segle XI quan es produirà la veritable revolució antroponímica que es posarà de manifest en l'aparició generalitzada dels sobrenoms o segons noms, els quals acompanyant el nom de pila, podran fer referència entre d'altres: al lloc d'origen, a la filiació paterna o materna, a trets físics o morals de l'individu o també indicaran el càrrec, professió o ofici del portador. Al llarg dels segles posteriors aquest nou sistema de denominació: *nom de pila + sobrenom* s'imposarà com l'hàbit antroponímic per excel·lència a tots els estaments socials, tant pel que fa al medi rural com a les incipients ciutats, i alhora s'arrelarà el costum —primer consuetudinari i després legitimat amb un marc legal— de la transmissió hereditària del dit sobrenom, fet que donarà lloc al sorgiment dels llinatges.

Si bé com han remarcat alguns autors⁴, tots els diferents tipus de sobrenoms o "segons noms" tenien com a característica comuna el fet d'ésser el vincle de connexió entre l'individu i la societat on es trobava immers, potser la categoria antroponímica que millor posa de manifest aquesta vinculació és, sens dubte, la dels noms d'ofici.

OBJECTIUS I METODOLOGIA

A Catalunya els noms d'ofici esdevinguts posteriorment noms de família han tingut una certa rellevància quantitativa al llarg dels segles⁵. En aquest sentit, la comunicació aquí presentada, va sorgir amb la intenció de donar a conèixer aquells sobrenoms que provinents de noms d'oficis, s'havien cristallitzat ja com a cognoms a la Barcelona del segle XIV.

A partir del buidatge de quatre fonts barcelonines del segle XIV, els fogatges —altrament dits fogatges—, i del seu posterior tractament estadístic⁶, aquest treball prentén posar de manifest el paper que varen jugar els noms d'ofici dins el procés de formació dels llinatges catalans moderns.

D'entrada, però, cal fer un advertiment previ pel que fa a la terminologia emprada⁷. Utilitzar el terme «*cognom*» tal i com avui s'entén en el sentit de

⁴ J. Balari *Orígenes...*, vol. II, p.584; D. Kremer, «Quelques impressions de statistique onomastique médiévale» dins *Dictionnaire historique des noms de famille romans. Actes del III Col·loqui* (a cura d'Antoni M. Badia i Margarit i col·laboradors), pp.185, Tübingen: Max Niemeyer, 1991 i Monique Bourin «Bilan de l'enquête» dins *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne*, p.343, Tours: Publications de l'Université de Tours, 1989.

⁵ D. Kremer *op.cit.* pp. 186 i 190.

⁶ Altres contribucions basades en estudis estadístics sobre l'antroponímia barcelonina al llarg del temps són: M. Riu, *Antroponímia barcelonina del segle XIV* dins *SOBI* 15 (març 1984), pp.1-4; D. Pifarré, *Estudi antroponímic del barri de Santa maria del Mar de Barcelona al segle XV (1467-1470)* dins *SOBI* 19 (març 1985), pp.13-16; (s.a.) *Antroponímia barcelonina el 1389* dins *SOBI* 20 (juny 1985), pp.33-35; N.Machordom, *Els antroponímia a Barcelona durant el segle XVII* dins *SOBI* 22 (desembre 1985), pp.65-71; E. Moreu-Rey, *Antroponímia a Barcelona segles XIV i XV* dins *Antroponímia. Història dels nostres prenom, cognoms i renoms*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1991, pp.87-95.

⁷ Sobre qüestions de terminologia vegeu E. Moreu-Rey, *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Barcelona: editorial Millà, 1981, pp. 15-17.

«llinatge» amb la seva rígida vinculació amb el dret civil, potser resultaria massa agosarat quan hom fa referència el segle XIV⁸, si més no perquè en aquell moment encara la qüestió de la transmissió hereditària dels segons noms es regia pel dret consuetudinari i no pel civil, la qual cosa —en no existir l'obligatorietat legal— pressuposava, sens dubte, una certa fluctuació a l'hora de dur a terme un únic sistema de transmissió. En aquest sentit, si es fa un cop d'ull a la documentació de tipus notarial —publicada fins ara de la Barcelona del segle XIV⁹— en la qual atès el seu caràcter jurídic la importància de tots aquells aspectes que facin referència a la transmissió hereditària són primordials, es pot copsar que al costat de fórmules que demostren que ja s'ha produït la perpetuïtat del cognom de pares a fills com: *Guillemo de Plegamans filio Petri de Plegamans, Petrus Broquetes filius Bernardi Broquetes, Guillelmo Rosselli filio Guillelmi Rosselli*, n'apareixen també d'altres on encara aquest fet no s'ha dut a terme, a tall d'exemple: *Iohannis Viadelli alias vocatus Spanyol filius Iohannis Spanyol*. Així doncs, i a manca d'estudis que determinin el moment cronològic en què els sobrenoms deixaren d'ésser individuals esdevenint-ne aleshores hereditaris, s'ha considerat com «*cognom cristal·litzat*» a la Barcelona del segle XIV, aquell sobrenom que ha deixat d'ésser-ho en perdre la seva funció com «nom afegit al nom d'una persona, especialment per distingir-la d'altres del mateix nom», car ara el primitiu sobrenom va precedit d'un apel·latiu que l'acompanya el qual assumeix la funció que era pròpia del "primer sobrenom", és a dir, aquest "segon sobrenom" serveix per diferenciar persones portadores d'un mateix cognom; fent aplicació d'aquest mateix criteri, han estat tractats també aquells noms d'oficis que introduïts per la partícula *en*, apareixen o bé com a única identificació del portador o bé també acompanyats d'un "segon sobrenom".

D'altra banda, el mot ofici ha estat considerat en un sentit ampli del terme, atès que seguint les categories establertes per Moll¹⁰ dins l'apartat dels *noms de càrrec o de dignitat, d'ofici o de professió*, han estat estudiats en aquesta comunicació els *noms de dignitat o càrrecs eclesiàstics, els noms de grau nobiliari, dignitat o càrrec d'autoritat civil i els noms d'ofici o professió tècnica*.

FONTS

La tipologia documental consultada ha estat el que hom coneix com fogatgements. Els fogatgements són la relació de focs, és a dir, els censos nominals dels caps de família de totes les ciutats, pobles i demarcacions de Catalunya, realitzats ja sia amb la finalitat de cobrar l'impost del fogatge¹¹ o ja sia amb una

⁸ Pel que fa al procés de legalització de la transmissió dels cognoms vegeu el resum que fa D. Roigé a *Antroponímia...* pp. 38-41.

⁹ L. Pagarolas i Sabaté *El Protocol del notari Bonanat Rimentol (1351)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1991.

¹⁰ F. de B. Moll *Els llinatges catalans...* vol.3, pp.289-306.

¹¹ El fogatge era l'impost que les Corts Generals pactaven amb el rei per tal que el poble subvencionés les necessitats del dit rei i la corona. Al llarg del segle XIV foren aprovats quatre fogatges: el de 1358 acordat per les Corts de Barcelona; el de 1359-60 de les Corts de Cervera; el de 1365 de les Corts de Tortosa i finalment el de les Corts de Barcelona de 1378.

intenció militar com ara és el cas del padró de milícia barceloní de 1389 en el qual queda ben explícit quin era l'armament exigít per a la defensa de la ciutat a cadascun dels focs.

Els fogatgements barcelonins sobre els quals s'ha treballat són els següents:

1. Fogatgement de 1363 (AHC B Consell de Cent. Fogatges, cota XIX, núms.33-34-35), decidit a les corts reunides a Montsó el 1363 amb la finalitat de pagar al rei Pere el Cerimoniós la guerra contra Castella i la reparació de la muralla de Barcelona;
2. Fogatgement de 1378¹² (AHC B Consell de Cent. Fogatges, cota XIX, núms.2-3), es tracta de la còpia que va fer el notari barceloní, Ramon de Lluçà, de la part corresponent del Fogatgement General de Catalunya de 1378;
3. Fogatgement de 1389¹³ (AHC B Consell de Cent. Fogatges, cota XIX, núm.5) i
4. Fogatgement de 1399 (AHC B Consell de Cent. Fogatges, cota XIX, núm. 6), ambdós són els padrons de milícia realitzats davant la por que el rei, Pere el Cerimoniós, tenia d'una possible invasió de Barcelona per part del comte d'Armagnac.

Com es pot apreciar, tots ells són trets del fons del Consell de Cent de l'Arxiu Històric de la Ciutat i corresponen als fogatgements coneguts com "fogatges per menut", és a dir, es tracta del cens dels caps de família dins de l'estricta àmbit geogràfic de la ciutat de Barcelona. Topogràficament, el segle XIV Barcelona estava dividida administrativament en quatre quarts: el del Mar, el del Pi, el de Framenors i el de Sant Pere i justament aquests fogatgements organitzen la població seguint aquesta divisió.

Les informacions aportades per aquests fogatgements¹⁴ sobre la Barcelona de la catorzena centúria són diverses: els noms dels carrers i de les illes de cases, els noms de les persones juntament amb els oficis que exercien, així com la quantitat de la imposició fiscal que havien de pagar a la Corona o les armes que cadascun dels focs estaven obligats a tenir per tal de defensar la ciutat. La llengua emprada en la realització del document és el català.

¹² Aquest fogatgement fou publicat a «Cortes de los Antiguos Reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña» dins *Real Academia de la Historia*, vol. IV (s.d.), pp. 86-183.

¹³ Aquest fogatge ha estat transcrit i publicat per F. Marsá, *Onomàstica barcelonina del segle XIV*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1977.

¹⁴ El caràcter interdisciplinari i les possibilitats d'aquestes fonts documentals s'han posat de manifest en diversos estudis: S. Sanpere i Miquel *Topografia antiga de Barcelona. Rodalía de Corbera*, 3 vols., Barcelona 1890-92; J-F. Cabestany i Fort, «Els Fogatges, font per a l'estudi de la Topografia econòmica i social de la Barcelona del segle XIV» dins *Actas del VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. III, Valencia 1969; A. Garcia Espuche/M. Guàrdia, «Els usos del plànol: la riquesa en la Barcelona del XIV» dins *l'Avenç* núm. 64 (octubre 1983), pp. 72-77; A. Garcia Espuche/M. Guàrdia, «Canvis i permanències de l'herència espacial medieval: de la ciutat de la Ribera a la ciutat de la Rambla» dins *Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, vol.2, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1990, pp.14-15; A. Garcia Espuche/M. Guàrdia, «Consolidació d'una estructura urbana:1300-1516» dins *Història de Barcelona 3. La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, pp.35-72, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992; J-F. Cabestany i Fort, «Evolució demogràfica» dins *Història de Barcelona 3. La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, pp.7 3-84, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992.

Amb tot, cal tenir en compte que no tots ells donen la mateixa quantitat d'informació. La majoria s'han conservat fragmentaris: en el fogatge de 1363 només hi apareixen el quarter del Mar i una part del quarter del Pi; en el de 1378 hi consten només dos quaters: el del Mar i el del Pi; en el padró militar de 1389 —que és el més complet— hi són representats els quatre quaters en què estava dividida la ciutat i en l'altre cens militar de 1399 només hi ha el quarter del Mar. Malgrat tot i atesa l'homogeneïtat de la forma i del contingut d'aquests quatre fogatges barcelonins, s'ha considerat adient de fer un tractament estadístic amb les dades aportades per cadascun dels fogatges per tal d'extreure'n unes conclusions globals.

Quant a la relació entre els quaters i la distribució topogràfica dels oficis, segons l'estudi realitzat pels historiadors A. Garcia Espuche i M. Guàrdia¹⁵ sobre el nivell de riquesa dels diferents quaters de la Barcelona del segle XIV, el quarter on apareix un més alt percentatge de focs amb ofici és el del Mar amb un 39%, mentre que el del Pi n'ocupa la segona posició amb un 33%, després apareix el de Framenors amb un 29% i finalment el de Sant Pere amb un nombre molt baix de focs amb ofici.

Abans, però, de donar a conèixer els resultats dels càlculs estadístics caldrà fer tot seguit algunes consideracions prèvies.

ESTUDI FORMAL DE LES DESIGNACIONS DELS OFICIS I LES SEVES REPERCUSSIONS ANTROPONÍMIQUES

A partir del model senzill *Nom de pila + Nom d'ofici* i apel·lant a les dades fornides per les fonts consultades, cal tenir present que ni tots els noms d'ofici documentats ni tots els tipus de formacions utilitzades per designar una professió, aporten indicacions vàlides a nivell antroponímic sobre els habitants de la Barcelona del segle XIV. En efecte, la documentació consultada proporciona una abundant quantitat de noms d'ofici que ja no apareixen com sobrenoms dels barcelonins esmentats a la documentació. A tall d'exemple heus ací alguns dels noms d'oficis que no varen deixar cap empremta dins l'antroponímia medieval barcelonina: vaser, ramolar, tonyiner, assaonador, pergaminer, il·luminador, notari, picapedres, saig, canviador, budeller, etc. D'altra banda, quant a les formacions complexes no han estat tractats a l'hora de fer els càlculs estadístics els següents tipus, trobats també a la documentació consultada els quals, per bé que aporten informació a nivell social de la persona designada, no donen cap referència antroponímica d'aquesta:

1. Nom de pila + article + nom d'ofici: *Matheu lo forner*; en aquest cas, el nom d'ofici no és una indicació antroponímica sinó que fa referència a l'exercici real de la professió del designant. Cal destacar el reduït percentatge d'ocurrències d'aquesta forma de designació a Barcelona al llarg de tot el segle XIV.

¹⁵ A. Garcia Espuche/M. Guàrdia, "Consolidació d'una estructura...", p. 71, nota 13.

2. Mestre + nom de pila + nom d'ofici: *mestre Pol metge, mestre Johan juponer, mestre Pere Caxaler,...*; el mot mestre pressuposa la màxima categoria dins de la jerarquia professional per a aquell que l'assoleix¹⁶; aquest fet, versemblantment, seria un indicatiu que reforçaria la hipòtesi que el nom d'ofici, que acompanya en aquest cas el nom de pila, fa referència a l'ofici real exercit pel designant.

3. Nom de pila + nom d'ofici especialitzat: *Bernat corredor de bens, Domingo scurador de pous, Berenguer mestra de scolans, Pasqual vaser de la mar, Berenguer correu del rei, Berenguer porter del duc, ...*; l'especialització de l'ofici indicaria també que es tracta de la professió real de l'individu i no d'un segon nom.

4. Nom de pila + oració subordinada adjectiva: *Johan qui fa scarcelles, Johan qui fa cistelles, Francesch qui era parayre, Anthoni quis loga a texir, Ramon qui guarda lo palau del rei...*; es tractaria d'una manera alternativa de designar un individu segons la seva professió real.

5. Nom de pila + el lloc on es desenvolupa l'activitat: *Johan del pes reyal; Johan de casa del senyor duc; Anthoni de la algutziria del rey,...*; podria considerar-se com una designació secundària de l'activitat professional, puix sense dir exactament la tasca a realitzar, dona informació sobre l'indret on aquesta es porta a terme.

6. Una menció especial mereix la designació de les dones a través dels noms d'ofici¹⁷ tot i que, en aquest aspecte, l'antroponímia femenina té una total dependència dels patrons antroponímics masculins. Com assenyala P. Bonnassie¹⁸ dins l'organització del treball medieval, la dona només era considerada com una auxiliar del pare o del marit sense, però, que l'activitat femenina estigués reconeguda en cap estatut ni tingués unes ordenances pròpies. Aquest fet social es posa de manifest en l'antroponímia quan hom troba com identificador d'una dona la feminització del sobrenom masculí per tal de fer avinent el vincle familiar. Així tipus com *na Teixidora, na Ollera, na Sabatera,...* corresponen a les denominacions de les dones o les filles d'un teixidor, un oller o un sabater que ajuden en les feines realitzades a l'obrador familiar. Cal dir que surten també documentades, encara que en un percentatge molt inferior, fórmules del tipus *na Farrer, na Batle custure-ra,...* en les quals el cognom del marit no ha estat feminitzat. Ara bé, quan la dona exerceix un ofici diferent al del marit apareixen formacions del tipus *na Ollera flaquera, n'Ascudera vidua teixidora, na Fustera pintanera, na Lauradora revenedora, na Sabatera filanera, o na Bastera venedora de candeles,...*

¹⁶ P. Bonnassie, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, p. 66, Barcelona: C.S.I.C., 1975.

¹⁷ Sobre l'antroponímia barcelonina del segle XIV vegeu R. Bastardas/E. Piquer, «Anthroponymie féminine barcelonnaise du XIV siècle» dins *Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung (ICOS)*, Trier 12-17 April 1993, (en premsa).

¹⁸ P. Bonnassie *La organización del trabajo...*, p. 103.

Així doncs, les estructures antroponímiques que realment han estat tractades estadísticament són les següents:

a. Nom de pila + nom d'ofici: *Gabriel Sabater, Pere Muner, Francesc Flaquer, Jacme Cotoner,...* Aquests casos han estat objecte d'estudi atès que és gairebé impossible arribar a discernir quins d'ells han passat ja a l'estadi de noms propis indicatiu d'un segon nom identificatiu i diferenciador pel personatge que el porta i quins només són apel·latius que fan referència a l'exercici real de la professió per part del designant.

b. Nom de pila + nom d'ofici+ apel·latiu: *Johan Fuster escrivà, Ramon Ferrer barber, Pere Pallisser sartra, Pere Teixidor serrador,...* que serien els pròpiament cognoms. Cal destacar que en la immensa majoria dels casos aquest apel·latiu és també un nom d'ofici.

c. en + nom d'ofici: *en Muner, en Carnicer, en Teixidor,...*; en aquest cas, el nom d'ofici, acompanyat de la partícula introductòria en, funciona com l'únic identificador del portador. En alguns casos, aquest va acompanyat d'un altre apel·latiu com ara: *en Sabater lenyador, en Pages flassader, en Piquer texidor, o fins i tot, en Pellicer qui fa cordes de budells, etc.*

ELS RESULTATS

Del total de persones enregistrades en cadascun dels fogatges es pot apreciar (*vegeu quadre 1*) que el nombre de persones que són designades a partir d'un nom d'ofici representen al voltant d'un 10% del total de persones.

ANY DE FOGATGEMENT	NOMBRE PERSONES CENSADES	NOMBRE PERSONES QUE PORTEN COM SOBRENOM UN NOM D'OFICI
1363	2.761	299
1378	3.335	261
1389	8.815	860
1399	2.673	221

Quadre 1.— Nombre de persones que porten com sobrenom un nom d'ofici en relació al total de persones enregistrades en cadascun dels fogatges.

Amb tot, cal tenir present que aquestes xifres corresponen, tal i com ja s'ha dit, al nombre de persones mentre que en analitzar el nombre de formes, les xifres disminueixen. Així, en el recompte de persones del 1363 al total de 298 li corresponen 102 formes diferents; el del 1378 en té 90; en el 1389 les formes diferents són 212 i en el de 1399 en són 89. Àdhuc, es tracta de formes o variants lingüístiques i no d'oficis diferents atès que un mateix ofici pot aparèixer sota diverses formes; a tall d'exemple: el llatí MOLINARIUS "qui es